

О. І. Почапська

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ 1917-1921 рр. ПІД ТИСКОМ ЦЕНЗУРНИХ ЗАБОРОН

У статті йде мова про особливості становлення і функціонування української національної періодики на території Подільської губернії під тиском цензурних заборон різних держав та військово-політичних сил. У статті згадується прогресивний на той час наказ Міністра освіти УНР Івана Огієнка та визначається його вплив на розвиток національного напрямку в українській журналістиці 1917-1921 рр.

Ключові слова і словосполучення: періодичні видання, Подільська губернія, цензура, заборона.

Свобода слова, гарантована конституціями усіх демократичних держав, завжди цікавила і непокоїла людство, оскільки саме від вирішення цієї проблеми залежать стосунки між людьми та цілими народами.

10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН затвердила Декларацію прав людини, де у статті 19 наголошується, що кожна людина має право на свободу переконань та висловлювання.

Контроль держави над природними виявами думки і творчості отримав назву «цензура». Як правило, цензура проявляється у придушенні вияву певних ідей, торкання певних тем або вживання певних слів. Як привід до цензури, часто називається намагання нібито стабілізувати суспільство, над яким уряд має контроль.

Дослідженням цензури в Україні займалися Н. Вірченко [1], І. Огієнко [5], В. Свобода [8], О. Федотова [7] та ін.

Проте до сьогодні немає комплексного дослідження історії радянської цензури на території України та її впливу на становлення і розвиток української національної журналістики, особливо недослідженими залишаються західні регіони України.

1917-1921 рр. прокотилися лавиною по свідомості українського народу: змінювалася влада — змінювалися укази, розпорядження.

Як слушно зауважує П. Губа, «газетна періодика належить до тих джерел, які набувають особливого розвитку в часи суспільних збуджень, зрушень» [3, с. 9], а тому не дивним є те, що 1917-1921 рр. називають періодом бурхливого розвитку українських друкованих періодичних видань.

На сьогодні дослідники української періодики та історії України зазначають, що основними особливостями перебігу національно-визвольних змагань на території України були, насамперед, відсутність тривалого лідерства якої-небудь військово-політичної сили, а також невелика частка (2%) населення України, які були охоплені більшовицькими ідеями. Остання стала чи не найвизначнішою в історії розвитку української періодики у Правобережній Україні, де, незва-

жаючи на жорсткі цензурні заборони, журналістика у своїй основі залишалась глибоко національним явищем.

Періодичні видання 1917-1921 рр. прийнято ділити на два типи: газетну періодику та видання журнального типу. Точна кількість періодичних видань, які виходили у зазначений час, і досі залишається невідомою, оскільки деякі видання існували тривалий час, деякі дуже швидко зникли, деякі згодом перетворювалися у звичайні листівки чи агітки.

Починаючи з 1914 р., Російська імперія проводила планомірні кампанії з русифікації Правобережної України: висувалися заборони на український друк, освіту і церкви. Саме з 1914 р. на правобережжі починає масово виходити російськомовна преса, основним покликанням якої було підготувати шлях для більшовицької військово-політичної сили.

У 1914 р. була зареєстрована як офіційний документ доповідна записка полтавського губернатора фон Багговута Міністрові внутрішніх справ Російської імперії, яка дає досить чітке і повне уявлення «про ставлення імперської влади до української проблеми в Україні» [1]. Згодом ця записка була опублікована під назвою «Заметка о докладе полтавского губернатора фон Багговута Министру внутренних дел о мерах против украинского народа», у якій, зокрема, йшлося про таке:

«На должности инспекторов и директоров народных училищ назначать исключительно великороссов...

Всякого учителя, проявляющего склонность к украинскому, немедленно устранять...

Необходимо субсидировать некоторые газеты в Киеве, Харькове, Полтаве, Екатеринославе и т. д. с целью борьбы против украинцев. В газетах доказывать тождество великороссов с украинцами и объяснить, что украинский язык образовался путем колонизации в прежние времена русского языка. Разъяснить, что «украина» означает окраину Польши и России и что некогда украинского народа не было. Доказывать необходимость великорусского языка как общегосударственного и литературного, и что малорусский, как простонародный, не имеет ни литературы, ни будущности...» [1].

Публікації такого типу на території Західної України траплялися не надто часто. Найбільш виправданим поясненням такої «більшовицької» байдужості є те, що серед населення Правобережної України лише незначна кількість сприйняла більшовицькі постулати: якщо загальна частка прихильників більшовицької ідеології серед основної маси населення складала лише 2%, то на Правобережжі цей показник знижувався до 0,7%, а, отже, періодичні видання з інформацією такого типу сприймалися вкрай вороже.

У 1917 р. почався новий період у розвитку української преси. Поштовхом до нього стали революційні події в Російській імперії, утворення Української Центральної Ради (далі УЦР) та проголошення Української Народної Республіки (далі УНР).

Уже з перших днів свого правління УЦР скасувала всі заборони царського уряду на українську мову та український друк. Відповідно,

зросла кількість друкованих періодичних видань, що виходили українською мовою. Для прикладу, вже у 1917 р. налічується 172 періодичних видання (газетної і журнальної продукції) українською мовою (у 1916 р. — 82) та 751 — російською мовою, а у 1918 р. — 252 і 322 відповідно. Тобто, бачимо, що частка українськомовної продукції зросла майже у два рази.

Майже такі ж дані наводить і В. Ігнатієнко у своєму дослідженні «Українська книжка й преса в історичному розвитку» [4, с. 5]:

Роки	Українська мова	Російська мова
1917	158	695
1918	239	319
1919	237	221
1920	125	149
1921	123	182
1922	53	168

29 квітня 1918 р. (за сприяння окупаційного командування та активного нейтралітету німецьких військ) у Києві відбувся державний переворот, у наслідок якого до влади прийшов генерал П. Скоропадський. Весь період існування Гетьманату П. Скоропадського (29 квітня — 14 грудня 1918 р.) українському керівництву доводилося враховувати позицію Берліна та Відня й оглядатися на реакцію окупаційної влади.

У цей період з'являються офіційні заборони не на українськомовність періодичних видань, а на їх право на висвітлення найбільш актуальної на той час інформації, що стосувалася діяльності П. Скоропадського та його прихильників: записки колишнього міністра іноземних справ УНР і гетьманського посла в Болгарії проф. О. Шульгіна до гетьманської канцелярії та директора Прес-бюро при МВС Української Держави, таємний циркуляр директора Особливого департаменту МВС у Прес-Бюро Канцелярії Пана Гетьмана (док. за №1-3), а також телеграми Пресового відділу групи армій Айхгорна (назва групи армій «Київ» після вбивства 30.07.1918 р. Г.Айхгорна) та німецької комендатури Києва до Канцелярії Пана Гетьмана (док. за №4-11).

Для прикладу: «[Записка О. Шульгіна до Канцелярії Пана Гетьмана про потребу у забороні передруків у пресі поданих у німецьких газетах відомостей про отримання зборів для родин засуджених і жертв воєнного стану]

г. Київ, 28 Мая 1918 г.

30/V.1918 № 18

Некоторыми газетами немецкой независимой социалдемократии отпечатаны расписки въ получение сборовъ для семействъ осужденныхъ и жертвъ воєннаго положенія, (т.е. Осужденныхъ за преступленія противъ закона о воєнномъ положеніи). Поручается запрещать перепечатки такихъ публикацій въ здешней прессе.

Д-р. Шульгинъ» [8],

чи

«[Таємний циркуляр директора Особливого департаменту МВС у Прес-Бюро Канцелярії Пана Гетьмана з приводу необхідності заборони оприлюднення в пресі відомостей про політичні обшуки та арешти]

С О В Е Р Ш. С Е К Р Е Т Н О. СРОЧНО.

Українська Держава 11/VI 1918 р.

МІНІСТЕРСТВО Справ Внутрішніх

Въ Прессъ-Бюро въ г. Кієвъ. № 23

Департамент ОСОБЫЙ

Відділ ОСОБЫЙ

«10» Іюня 191...8... р.

...№... 280... ..м. Київ

По приказанію г. Товарища Министра Внутреннихъ делъ прошу распоряженія, чтобы сведения о политическихъ обыскахъ и арестахъ ни въ коемъ случае не помещались бы въ газетахъ.

Д и р е к т о р ь

Департамента Аккерман

За Начальника Отдела [підпис]

За Правителя Канцелярії [підпис]» [8],

або:

«[Телеграма Пресового відділу Групи Армій Айхгорна до Канцелярії Пана Гетьмана про небажаність обговорення в пресі перебігу господарських переговорів між Україною та Німеччиною]

7.8.18.

An ukr. Informations Buro zu Leiter des Hetman Kanzelerei Opatowsky. 7/VIII. 1918 № 27

Die Zensurstellen der ukrainischen Presseabteilungen werden gebeten darauf zu achten, dass Besprechungen oder Veröffentlichungen über noch tagende und nicht abgeschlossene Wirtschaftskonferenzen oder Wirtschaftssabkommen nicht in der Tagespresse erscheinen. Solche Veröffentlichungen haben sich in der letzten Zeit gehauft und sind nur geeignet, voreilige und falsche Bilder über die Rrsultate der Verhandlungen zu schaffen und den Gang der Verhandlungen selbstunliebsam zu beeinflussen.

Presse-Abtg Heeresgruppe Eichhorn Tgb. Nr. _2025_.

[підпис]» [8]¹.

У грудні 1919 р. до влади приходять Директорія, за правління якої при Міністерстві внутрішніх справ було створено «Політичний департамент», «а при губернських і повітових комісарах — губернські

¹ До укр. Інформаційного Бюро Завідувачу Канцелярією Гетьмана Оpatовсько-му. 7/VIII. 1918_ № 27

Просять Відділи Цензури українських Пресових Відділень звернути увагу на те, щоб обговорення чи публікації на сьогодні в пресі не стосувалися ще поточних чи незакінчених господарських конференцій та економічних угод. Такі публікації останнім часом накопичилися, вони створюють лише відповідну передчасну та фальшиву картину підсумків переговорів й погано впливають безпосередньо на перебіг переговорів.

Прес-Відділ. Група Армій Айхгорна Порядок. Nr. _2025_

та повітові «політичні відділи» [6], основним завданням яких було проведення політичного розшуку для вирішення питань як всередині країни, так і за її межами.

Окрім того, надзвичайно активно почало діяти Міністерство освіти УНР. У грудні 1919 р. посада Міністра освіти в уряді Директорії була запропонована Іванові Огієнку, котрий, прийнявши пропозицію за умови, що за ним залишиться посада ректора університету, 30 січня 1919 р. видає наказ, що є зовсім протилежним вже згаданій нами «записці»: «1. Закликом Української Народної Республіки від 1 січня 1919 р. державною мовою на Україні визнано мову українську. Тому викладовою мовою по всіх школах України — вищих, середніх та нижчих — повинна бути мова українська...» [5].

Подільська губернія, якій у період національно-визвольних змагань випало стати і кордоном Української держави, і, водночас, «короткочасною» її столицею, за кількістю періодичних видань на душу населення займала одне із провідних місць по всій території України (разом з Харківською, Одеською та Київською). Періодичні видання цього краю своїм ідеологічним розмаїттям та інформаційним наповненням відбивали всі етапи перебігу національно-визвольних змагань. Це, в принципі, і стало однією із найвагоміших причин того, що періодичні видання, котрі виходили друком на території Подільської губернії, розповсюджувалися практично по всій території України: Волинській, Катеринославській, Київській, Полтавській, Таврійській, Харківській, Херсонській та Чернігівській губерніях.

Політична ситуація в окреслений період висвітлювалася з різних позицій: вузькоспеціалізованих («Беднота»), загальнодержавних («Вісти з Української Центральної Ради»), загальнопартійних («Поділля», «Наш шлях» та ін.).

Геополітичне розташування Подільської губернії сприяло тісній комунікації з Європейськими державами, що, в свою чергу, давало колосальні можливості у розповсюдженні різнотипної (об'єктивної та суб'єктивної) інформації. Окрім того, Подільську губернію як важливу стратегічну територію почала розглядати лише Директорія, котра вимушена була тікати з Києва, що давало можливість певною мірою ігнорувати цензурні заборони різних урядових та військово-політичних структур.

Періодичні видання 1917-1921 рр., що виходили друком на території Подільської губернії, умовно можна поділити на декілька груп:

- газети національного напрямку (щоправда, П. Губа пропонує поділяти цю групу на «газети національно-демократичного та національно-радикального напрямів» [3];
- пробільшовицькі (їх було лише 2), більшовицькі (різниця між двома напрямками полягає у тому, хто є власником періодичного видання);
- проімперські;
- галузеві (основним їх завданням було висвітлення життя певної групи людей);
- змішаного типу.

Мусимо зауважити, що лише останні враховували накази цензурних комітетів. Щоправда, спостерігається певна завуальованість фактів у періодичних виданнях національного напрямку (особливо це стосується матеріалів, присвячених політичним негараздам та діяльності окремих осіб). Проявлялася ця завуальованість, як правило, у тому, що авторство тих чи інших матеріалів залишалося невідомим (разом з тим, «невідомість» ця була надзвичайно умовною, оскільки географічні межі Подільської губернії були не надто широкими). Окрім того, невідомим залишалися переважно сатирики.

Отже, незважаючи на часту зміну військово-політичних сил та намагання кожної влади утриматися якомога довше різними засобами (навіть шляхом цензурних заборон), періодичні видання Подільської губернії, яка перебувала на покутті українських земель і була кордонною губернією між трьома державами, надзвичайно мало піддавалися тиску цензурних заборон. І лише остаточне утвердження більшовицької влади у 1921 р. стало поштовхом до занепаду національної періодики під тиском цензурних заборон аж до 1991 р.

Список використаних джерел:

1. Вірченко Н. Документи про заборону української мови (XVII-XX ст.) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nad.org.ua/ua-print/document/1390/>
2. Горяева Т. М. Политическая цензура в СССР 1917-1991. — М.: МОСС-ПЭН, 2002. — 400 с.
3. Губа П. І. Українське відродження. Спроба джерелознавчої оцінки вітчизняної преси 1917-1921 рр. / П. І. Губа. — Черкаси, 2002. — 263 с.
4. Ігнатієнко В. Українська книжка й преса в історії розвитку / В. Ігнатієнко // Книга. — 1923. — № 3. — С. 3-6.
5. Огієнко І. Як Москва нищила волю друку Київської Печерської Лаври / Огієнко І. Українська церква / І. Огієнко. — Прага, 1942. — У 2 тт.
6. Сідак В. Національні спецслужби в період 1917-1921 рр. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/sidak/r4-p2.html>
7. Федотова О. О. Політична цензура друкованих видань в УСРР-УРСР (1917-1990 рр.): Монографія / О. О. Федотова. — К.: Парламентське видво, 2009. — 352 с.
8. Svoboda V. Shevchenko and Censorship. The Ukrainian Review / V. Svoboda. — London, 1961-1962. — 345 p.

The article deals with the peculiarities of the establishment and functioning of Ukrainian national press in Podilska huberniya under the pressure of censorship vetoes. The author tells also about the quite progressive directives by the Minister of Education (in UNR) Ivan Ohijenko and shows its influence on the development of national stream in Ukrainian journalism in 1917th-1921st.

Key words and word combination: press, Podilska huberniya, censorship, veto.

Отримано: 18.06.2009 р.